

LA QUADRATURA CIRCUMSCRITA DE L'ÈTICA PROFESSIONAL

Antoni Nello

L'objectiu fonamental d'aquest article és explorar els elements que integren la pràctica de l'exercici professional a fi de construir una ètica que tingui un caràcter exhaustiu i omniabastant. L'autor investiga la relació entre professió i responsabilitat i analitza els quatre elements de l'ètica professional: la figura del professional, la figura del destinatari, la societat i la institució on intervé.

289

Quan sembla que l'ètica estigui en crisi, quan la postmodernitat declara la impossibilitat de formular veritats sòlides, referents ètics objectius, quan d'una banda i de l'altra s'exclama la mort de l'ètica més enllà del conveni útil que viabilitza la convivència, apareix una forta i sorprenent exigència d'eticitat en el marc de les professions, exigència d'una eticitat, d'un fer ben fet, d'una correcció professional, que doni confiança a la societat en el seu conjunt i als seus membres com a usuaris de la diversitat de professions que se li adrecen i de les quals necessita per al seu desplegament vital. L'ètica pot estar en crisi, però les ètiques professionals gaudeixen d'un sorprenent èxit perquè el ciutadà vol garantida la qualitat de l'atenció sanitària, del sistema judicial, de la praxis de l'ensenyament, de la difusió de les notícies... i tota la societat reclama també aquesta qualitat, aquest fer ben fet de tots els seus estaments professionals significatius, per tal d'identificar-se a si mateixa en el ventall de les múltiples societats del marc planetari com a una societat

desenvolupada.¹ Podem, així, parlar de crisi de l'Ètica, amb majúscula, en la simultània eclosió de les ètiques minúscules, menudes i referides a àmbits i sectors professionals específics. Si la crisi de l'ètica majúscula postula la impossibilitat de formular objectivament el bé, els grans principis que han de regir l'actuació humana individual i col·lectiva, l'èxit de les ètiques professionals té a veure amb l'exigència d'un bon exercici professional, d'una feina ben feta. Aquesta contraposició és paradoxal, però no menys real: alhora no sabem dir què és el bé, però reclamem la feina ben feta.

Potser el nombre excessiu d'episodis de manca d'eticitat en diversos estaments socials ha generat, com a contraposició, aquesta exigència d'ètica en l'exercici professional. Seria fàcil esmentar recents i espectaculars casos de corrupció política, de prevaricació judicial, de negligències sanitàries, d'abús de poder per part d'educadors i mestres... amb el sentiment generalitzat d'una certa impunitat que cal combatre. Potser és per això mateix que l'ètica ha anat fent la seva progressiva aparició en diversos currículums universitaris en els quals es fa sentir la necessitat d'una formació no només tècnica sinó també humanista i, més específicament, ètica. De fet, la producció literària a propòsit de l'ètica professional com a exigència d'una convivència civil i democràtica ha anat augmentant significativament en aquests darrers anys.²

Moltes són les qüestions que aquesta aparent paradoxa ens genera. Com es pot parlar d'ètiques professionals si aquestes estan fonamentades en el buit? No es tractarà d'un enlluernament ètic que sota aquest nom s'esllavissa cap al mercat de les actituds i actuacions més profitoses? Però són qüestions que ens distreuen del que aquí, ara, ens interessa afrontar: donada per acceptada l'eclosió de les ètiques professionals, com s'han de plantejar?

OFICI I PROFESSIÓ: LA PROFESSIÓ I LA RESPONSABILITAT SOCIAL

Una primera reflexió ens porta a diferenciar entre ofici i professió. Mentre l'ofici expressa una tècnica, una pràctica, aplicada a

¹ L'obra de F. Fukuyama, *Confianza* (Barcelona, 1999), és paradigmàtica en aquest sentit, ja que postula el major desenvolupament d'aquells països que mereixin confiança precisament en llurs estaments professionals, en el marc d'un liberalisme competitiu que, segons l'autor, marcarà definitivament la història.

² Valgui com a obra emblemàtica *Ètica aplicada y democracia radical* d'A. Cortina (Madrid, 1993), on l'autora expressa les característiques, però també la importància, de la construcció d'unes ètiques aplicades als diversos àmbits professionals com a veritable condició de possibilitat d'una democràcia efectiva.

un determinat objecte, ja sigui en la seva elaboració o en la seva reparació, la professió ens fa pensar ràpidament en la producció general d'algun bé que la societat necessita. Així, mentre l'ofici de venedor d'una botiga de llibres escolars es limita a rebre el client i a acostar-lo al llibre desitjat, encara que en això calgui l'esforç "professional" de ser suggeridor, motivador, i fins i tot desviador de l'interès del client quan aquest no troba allò que cercava en primera instància, la professió d'editor de llibres escolars, en canvi, és molt més complexa: es tracta de posar al mercat una producció llibresca amb l'avinentesa que els llibres són un vehicle de difusió de la cultura, d'aprenentatge i de socialització. Mentre el venedor de llibres no és responsable del material de què disposa a la llibreria on treballa, l'editor de llibres escolars és responsable del que introdueix en el mercat. En aquest sentit, és obvi que la societat, a través dels seus diversos estaments, no permetrà la difusió de certes obres que, volent-se introduir en l'àmbit de l'educació, atemptin contra la dignitat de les persones, o contra els valors universalment assolits com a propis de la convivència humana. Alguna contestació recent de llibres de text, fins i tot d'algun text editat per un professor universitari, així ens ho mostra: ningú acusa el venedor del llibre, que fa bé el seu ofici si aconsegueix vendre molts exemplars de l'obra; sinó que s'acusa l'editor, a aquell que n'és l'autor i, per tant, el responsable de l'impacte social que té la seva obra en el món de l'ensenyament.

En definitiva, el que volem expressar és que darrere la professió hi ha una responsabilitat social, que la professió expressa un rol personal delegat per la mateixa societat amb les pertinents normes per a poder exercir-la i desenvolupar-la adequadament. Tot plegat fa que parlar de professió és ja parlar d'ètica, perquè és parlar d'una feina que s'ha de fer seguint uns determinats criteris de bondat que no són només els criteris estrictes del mercat o de l'individu que la realitza, sinó que són els criteris de la justesa amb què la societat percep l'exercici de la professió en funció del resultat que n'espera.

De fet, el terme professió ens remet a l'àmbit religiós i fàcilment es pot associar al terme confessió. Si la confessió expressa la declaració pública d'una creença, la professió manifesta la declaració pública d'una idoneïtat laboral en l'exercici d'una tasca d'interès general. Però mentre la confessió concerneix qui la formula, la professió concerneix també qui la rep, és a dir, tota la societat. Mentre en la confessió es juga un factor estrictament individual, amb la professió es juga un factor eminentment social: l'interessat es declara professional perquè prèviament la societat l'ha declarat idoni per a ser-ho.

En realitat, la professió, en el seu sentit religiós, és aquell acte mitjançant el qual la persona s'integra al si d'una comunitat. Per la professió, l'individu expressa la seva voluntat d'adherir-se a la comunitat, suposadament coneguda i acceptada en les seves peculiaritats, i, de la seva banda, i per l'acte públic de la professió, la comunitat reconeix en l'individu un membre més d'ella mateixa. Aquesta doble funcionalitat no està exempta de drets i de deures. D'una banda, l'interessat expressa la seva ferma i formal voluntat de seguir totes i cadascuna de les prescripcions pròpies de la comunitat, a canvi de sentir-se i saber-se'n un membre més. A l'inrevés, per la professió, la comunitat es compromet a acollir l'individu en el seu si i a vetllar per ell, mentre es reserva el dret d'organitzar-li la vida en funció dels interessos de la comunitat.

Similarment, el sentit contemporani de la professió exerceix aquest doble tracte entre l'individu i la societat, amb la mediació de l'estament professional públicament reconegut com a tal, tipus entitat formadora i col·legi professional. Mentre l'individu, en assumir la professió, accepta tots els deures que sobre ella recauen socialment, i que sovint estan tipificats en els codis deontològics, alhora que exigeix el tractament que li escau com a tal professional, la societat, a través del seu col·legi professional i el centre formador pertinent, li reconeix la seva dignitat professional alhora que li exigeix una determinada formació i qualitat en l'exercici de la seva professió.

Tot això ens porta a afirmar la grandesa de les professions, i a denunciar-ne un ús exacerbat que transporta aquestes característiques a qualsevol feina. Mentre la professió es distingeix, doncs, per la seva dimensió social visualitzada formalment en la formació i la participació en un col·legi professional, els oficis resten més lliures, ja sigui per la seva manca d'incidència social directa, ja sigui per la seva novetat que els impedeix el grau de reconeixement social necessari per tal de ser considerats professions que aporten un bé general a la societat. És cert que avui hi ha una tendència a estendre la professionalitat a tota feina, però hem de ser conscients que amb això es devalua el terme. De fet, es parla de professió quasi per indicar només la feina que permet a una persona guanyar-se la vida. O encara, es parla de professionalitat per indicar la qualitat i seriositat en la realització d'una tasca. Aquí, en canvi, volem entendre per professió aquella feina que assoleix un tal grau de responsabilitat social que fa que la societat mateixa se senti amb dret a establir-ne l'estatut i la validesa.

DIVERSITAT DE PROFESSIONS: PROFESSIONS QUE ESTABLEIXEN UNA RELACIÓ ASIMÈTRICA I QUE S'EXERCEIXEN DAVANT DE LA VULNERABILITAT

Tota professió dibuixa una peculiar relació entre el professional i el destinatari de l'exercici professional. Hi ha sempre asimetria. Si més no una asimetria de coneixement i del poder que se'n deriva. L'arquitecte coneix les possibilitats dels materials amb què treballa molt més que no pas el seu client, que simplement li encarrega una obra i n'espera un resultat als seus ulls satisfactori en termes estètics i de resistència. En el debat, sovint, l'arquitecte podrà emprar la veu d'autoritat: això no pot ser així, tal com es desitja, per motius tècnics. I davant d'aquesta expressió, el client haurà de callar. Podrà, és cert, acudir a un altre professional, contrastar la veracitat dels arguments esgrimits pel seu arquitecte, però, en definitiva, la discussió, el debat, se situa ja entre tècnics, amb arguments propis del medi i de l'exercici professional.

Però també entre les professions cal fer una distinció important. Algunes d'aquestes presenten una peculiar relació asimètrica entre el professional i el destinatari de l'exercici professional. Són aquelles en les quals el destinatari de l'exercici professional necessita del professional amb una necessitat primera, inqüestionable, i que per aquesta mateixa necessitat el col·loquen en una situació de peculiar vulnerabilitat. Pensem, per exemple, en totes les professions relacionades amb l'ensenyament obligatori: l'alumne no solament desconeix les regles del saber, del saber viure i del saber conviure, sinó que a més a més és molt més fràgil i vulnerable que el seu ensenyant. Pensem en les professions relacionades amb el món de la salut: el malalt no solament no sap, desconeix el que li passa i els mitjans per restablir-se en la seva salut, sinó que, a més a més, es troba en una posició de fragilitat i vulnerabilitat precisament per la seva peculiar condició de malaltia, de no estar bé, de manca de la seva ordinària plenitud.

Es tracta d'una vulnerabilitat objectiva: realment l'alumne, el malalt, es troben en condicions de precarietat i de fragilitat. Però sovint es tracta també d'una vulnerabilitat fortament subjectivada: el malalt es percep en el seu malestar i en la necessitat de restablir-se sense saber què ha de fer, amb un especial sentiment de precarietat i de fragilitat quan no d'angoixa davant un hipotètic desenllaç fatal. I en qualsevol cas es tracta d'una vulnerabilitat socialment formulada en declarar un bé primari de la persona, la seva satisfacció, en el cas de l'ensenyament, o resolució, en el cas de la salut.

Parlar de vulnerabilitat del destinatari de certes professions vol dir parlar de pèrdua d'autonomia, de dependència del professional, de necessitat de confiar en el professional, d'ignorància d'un malestar que només el professional coneix adequadament i davant del qual només ell disposa de les eines de resolució.

Hi ha professions, en definitiva, que respiren una especial responsabilitat. En aquestes no sols es tracta de ser responsable del que es fa, sinó que també s'esdevé responsable del destinatari de l'exercici professional. L'abús de poder, manifestat, ja sigui en forma d'hermetisme conceptual o d'influència personal, la negligència o la incompetència en l'exercici de la responsabilitat professional en aquests camps, o qualsevol tipus d'incorrecció ètica, serà especialment refutable, sancionat per qualsevol codi ètic que s'ho valgui i denunciat per la mateixa opinió pública.

Les nostres reflexions es refereixen especialment a aquests tipus de professions, les professions d'alta responsabilitat. Però creiem que per extensió són vàlides per a qualsevol altra professió.

DE LA DEONTOLOGIA A L'ÈTICA PROFESSIONAL: LA PLURIDIMENSIONALITAT DE L'ACTE PROFESSIONAL

294

Tot ens porta a pensar en l'elevat grau de responsabilitat que reposa al damunt del professional, i molt especialment d'aquells professionals que s'adrecen a franges de població en especial situació de precarietat. D'aquí la importància de la deontologia, del marc ètic del professional, dels codis de deures que el professional haurà de respectar i dels quals el jurament hipocràtic referit a la pràctica mèdica n'és, sens dubte, l'antecedent i encara avui el referent.

Però una anàlisi ètica que s'aturés en l'estricta deontologia, en el compliment dels deures del professional, no donaria encara raó adequada de tota la complexitat que envolta l'exercici de les professions; perquè, no és veritat que el malalt també té els seus deures? I que l'educand ha de fer els seus? Si el malalt incompleix les ordres i prescripcions que li dona el metge, a ell i només a ell és atribuïble el fracàs de la teràpia. I si l'alumne no s'esmerça adequadament en la seva tasca de ser alumne, d'escoltar el mestre, de fer els exercicis, d'assistir realment a les classes, d'ell i només d'ell serà la culpa del fracàs escolar.

Tot això ens fa pensar que l'ètica professional va molt més enllà de la deontologia professional. Que l'exercici de les professions dibuixa un ample quadre d'elements interrelacionats que ens porten més enllà de la consideració estricta del professional concret.

L'acte professional, la concreta actuació d'un professional, té

a veure, certament, amb una praxi concreta en l'oferiment d'un servei. Però té a veure, també, amb una persona que fa de professional i que imprimirà les seves característiques personals a l'exercici de la seva professió. I té a veure amb el marc institucional en què s'exerceix la concreta professió. I, finalment, té a veure amb el destinatari d'aquesta praxi professional, destinatari que no és un objecte sinó un subjecte, un receptor del servei. Pensem, per exemple, en l'acte professional d'ensenyar geografia. Certament que aquest acte professional té unes peculiaritats que li són pròpies: calen uns coneixements adquirits i una didàctica específica per tal d'ensenyar geografia. Però no es pot menystenir la importància de la persona del professor: la seva simpatia, la seva capacitat de connectar amb els alumnes, la seva mateixa passió per la geografia, van molt més enllà de qualsevol tècnica o erudició. Ni es pot desconsiderar l'escola, la institució educativa en la qual es desenvolupa aquest ensenyament: una escola pública o privada, amb un ideari específic, un interès determinat per la formació integral dels alumnes, una política educativa i unes estratègies didàctiques que emmarcaran l'actuació concreta del professor de geografia. I finalment cal tenir en compte el destinatari d'aquest ensenyament, un alumnat més o menys motivat, més o menys treballador, en una determinada fase de la seva educació, diversificat en una diferent tipologia d'alumnes concrets, amb un entorn familiar i social determinat. Ensenyar bé la geografia serà una acció professional que haurà de tenir en compte tots aquests factors.

Així, doncs, almenys podem esmentar quatre factors directament implicats en l'anàlisi de l'ètica professional, és a dir, en l'anàlisi que discerneix el bon fer professional. Quatre factors que dibuixen el que, potser emfàticament, volem anomenar la quadratura de l'ètica professional.³

En primer lloc, el professional. Però ja en ell hem de distingir dues dimensions. La primera concerneix el professional com a subjecte, mentre que la segona concerneix el professional en el seu exercici

³ En realitat, les nostres reflexions parteixen de l'aportació de JM. LOZANO, "Què vol dir ser professional? Marc de referència per a una ètica professional" a D.A., *Què vol dir ser professional de l'ensenyament?* Barcelona, 1994, on l'autor exposa la necessària triangulació de l'ètica professional, contemplant els elements del subjecte, del professional i de la institució on s'exerceix la professió. En aquest article volem eixamplar aquesta comprensió amb la integració de dos elements més, un element estructural, el destinatari de l'exercici professional, que converteix la triangulació en una quadratura, i un element envoltent, el marc social en el qual aquest es desenvolupa, que converteix la quadratura en una quadratura circumscrita.

com a tal professional. Perquè al darrere de tot professional hi ha algú, un subjecte humà que batega amb els seus valors i els seus neguits. Valors i neguits que podran incidir en l'exercici de la seva professió.

La segona dimensió es refereix al professional en l'exercici de la seva professió. Tota professió té unes particularitats tipificades socialment i col·legiadament.

En tercer lloc, la institució en la qual es desenvolupa l'exercici professional, l'escola, l'hospital, el bufet d'advocats, que incidirà justament però no innòcuament en l'exercici de la professió.

Finalment, el destinatari, l'usuari o client de l'exercici professional, el qui en rep els resultats. Un destinatari que no és només un individu, sinó també un entorn familiar, una història personal, uns neguits i unes expectatives que podran determinar l'exercici professional.

Tot plegat ens porta a pensar en la insuficiència de la deontologia convencional per tal d'analitzar l'actuació professional. Ens cal l'ètica professional, l'esforç per analitzar tots i cadascun dels elements que intervenen en l'acte professional, així com, i molt especialment, la seva interrelació.

LA QUADRATURA DE L'ÈTICA PROFESSIONAL: EL PROFESSIONAL COM A SUBJECTE, EL PROFESSIONAL COM A PROFESSIONAL, EL PROFESSIONAL EN EL MARC D'UNA INSTITUCIÓ, EL PROFESSIONAL DAVANT EL DESTINATARI DE LA SEVA PROFESSIÓ

Els quatre elements interrelacionats que dissenyen la quadratura de l'ètica professional tenen, tots ells, les seves peculiaritats que incidiran directament en l'anàlisi ètica de les diverses situacions en les quals el professional es pot trobar. Aquí volem fer-ne esment, no exhaustiu però significatiu.

El professional com a subjecte ètic que no s'exhaureix en la seva professió

En primer lloc, el fet que el professional sigui un subjecte personal vol dir que l'exercici professional no és només el fruit mecanitzat d'una intervenció estandarditzada. Darrere tota intervenció professional hi ha algú, una persona humana en un moment determinat de la seva vida, amb unes característiques i peculiaritats que el fan irrepetible. És bo recordar aquí, només a títol d'insinuació, la ineludible dimensió ètica de tota existència humana. I cal recordar-ho perquè en el nostre cas això ens fa recordar que el professional és subjecte ètic ben abans que subjecte professional i, en tot cas, en concomitància amb l'exercici professional.

Recordem, doncs, que l'home, en la mesura que és subjecte d'intel·ligència i de llibertat és també, i simultàniament, subjecte ètic. En la mesura que és subjecte d'una intel·ligència que li permet donar sentit a la realitat i donar-se sentit a si mateix, i no quedar simplement atrapat en l'estricta facticitat. I en la mesura que és subjecte d'una llibertat que li permet elaborar projectes que concerneixen la realitat que l'envolta i la seva pròpia realitat, i no quedar simplement sotmès a la simple immediatesa. I que això ho desenvolupa en un espai, en un horitzó cultural determinat, i en un temps, en un moment determinat de la seva història individual i col·lectiva, en un moment que és sempre recull del passat i anticipació d'un futur encara per construir. Més enllà de l'actual dificultat postmoderna d'objectivar en termes teòrics els continguts conceptuals adequats d'aquesta experiència fonamental, de la dificultat d'establir què està bé i què està malament en la vida dels homes, hem d'afirmar la validesa de l'experiència ètica, d'aquesta experiència de sentit i de projecte que és fonamental i fonamentadora de la mateixa entitat de l'ésser humà.

En aquest sentit, ens oposem contundentment a la distinció que sembla fer-se camí en el món occidental contemporani entre l'esfera pública i l'esfera privada dels individus, que pretén reservar l'experiència ètica per a tot allò que és públic, mentre que l'àmbit del privat semblaria deixat a la més estricta aleatorietat individual. Que l'home sigui subjecte ètic vol dir que tant l'àmbit públic com l'àmbit privat de l'existència humana estan tenyits d'aquesta exigència de sentit operatiu i identificador que anomenem ètica i per la qual l'ésser de l'home i la seva actuació tenen una especial dignitat i grandesa.

D'aquí la importància, també en el món professional, i com a rerefons de l'exercici professional, d'alimentar la pròpia condició de subjecte i de subjecte ètic; perquè la qualitat del subjecte impregna tota la vida, individual, familiar, política, convivencial, lúdica, i també professional.

Així, doncs, el professional és una persona que pertany a una cultura ètica i que és portadora d'uns valors propis que directament o indirectament afectaran el seu exercici professional. Pensem en la professió mèdica davant l'esdeveniment de l'avortament i la precomprensió ètica que d'aquest fet tingui el professional, que incidirà a facilitar i promoure o dificultar i donar alternatives davant l'esdeveniment. O pensem encara en les opcions polítiques i socials pròpies de l'educador amb la responsabilitat de formar adolescents i que es reflectiran, sens dubte, en la seva acció educativa per més que es postuli la necessitat de respectar i fomentar les opinions personals dels alumnes. La qüestió és fins a quin punt cal

separar les opcions personals del professional amb l'exercici de la seva professió, i fins a quin punt és possible fer-ho quan representa un xoc, un conflicte de valors en la presa de decisions. És fàcil afirmar que el professional ha de procurar ser objectiu en la seva feina, prescindint de la seva pròpia i peculiar constel·lació de valors i d'opinions; però per a fer aquesta afirmació cal, d'entrada, prendre constància que existeix i pot existir aquest conflicte. Només en la consciència clara de la complexitat es pot discernir el deure professional. D'altra banda, hi haurà ocasions en les quals les opinions ètiques del professional poden ser rellevants fins i tot en la praxi professional. Pensem de nou en el metge davant una malaltia terminal. La seva manera d'entendre i afrontar l'esdeveniment de la mort pot orientar i ajudar la decisió i la vivència del pacient i del seu entorn familiar. En tot cas, el que mai es pot fer és imposar aquestes opinions per damunt del parer del destinatari de la professió. Criteris ètics, religiosos, polítics, que legítimament formen part de l'espai vital del professional podran intervenir, però no es podran imposar, en l'exercici de les professions.

Una consideració que cal subratllar en aquest context és precisament l'especial riquesa del professional que rau precisament en el seu fet de ser persona. Afirmar que el professional és un subjecte de valors previ i concomitant amb la seva condició de professional, és afirmar també que cap professió exhaureix la riquesa de la persona. I això és avui especialment important. La nostra societat tendeix a identificar les persones en funció de les seves professions, especialment quan aquestes són d'una certa rellevància. Així és fàcil dir-nos que tal persona és metge, o que tal altra és advocat, fins al punt que el mateix interessat cau en aquest parany aparentment afalagador: sóc metge, sóc advocat, sóc sacerdot, sóc professor universitari. I és un parany perquè pressuposa, i tal vegada acaba exigint, que tot giri al voltant d'aquesta identificació professional. D'aquí que certes empreses intentin interferir fins i tot en la vida privada dels seus empleats, hi va només un petit pas! Que una determinada firma d'advocats postuli que els seus joves professionals no solament han de ser bons professionals sinó que a més a més han d'estar ben i fidelment casats, viure en certes condicions socials, conviure en certes condicions i amb certes característiques, i de vegades votar certes opcions polítiques, és ja una realitat en el nostre món occidental. Un primer deure de l'ètica professional consisteix, doncs, a vetllar per la persona que hi ha al darrere del professional, deure que incumbeix en primera instància el mateix professional i que es formula en termes de cuidar el propi fet de ser persona.

El professional cridat a assumir el servei i les característiques que ofereix la seva professió a la societat

El segon element de la quadratura de l'ètica professional és precisament el professional, és a dir, l'exercici de la professió amb les seves peculiaritats i característiques.

Una primera aproximació ètica al professional ha de incloure les característiques pròpies de la seva professió en aquell servei que ofereix a la societat. El mestre ha d'atendre l'educació dels infants a educar, el metge ha d'atendre la salut dels pacients, l'arquitecte ha d'atendre les necessitats expressades pel seu client igual que l'advocat ha d'acollir les exigències del seu... Cada professió respon, doncs, a unes característiques ben definides. I és precisament el marc col·lectiu de cada professió que dissenya les exigències ètiques que se'n deriven. Els col·legis professionals, a més de representar una entitat corporativa d'interessos comuns, signifiquen la instància reguladora de la qualitat en l'exercici professional, i això a través de dos instruments importants: els codis ètics i les comissions deontològiques.

Els codis ètics representen la consciència col·lectiva, per part dels representants d'una determinada professió, que aquesta professió respon a una necessitat social i expressen l'exigència d'una qualitat en el seu exercici fora de la qual el professional ha perdut la dignitat que li correspon per la seva professió. Tota professió respon, doncs, a unes característiques i exigeix unes qualitats en el seu exercici, característiques i qualitats tipificades i dirimides a través d'unes objectivacions legals com són els diferents articles del codi ètic propi de la professió.

Així, doncs, cal dir, en primer lloc, que l'existència mateixa del codi ètic significa la consolidació d'una professió, la presa de consciència per part dels professionals de la seva importància i incidència social, així com, per part de la societat, el codi ètic representa el reconeixement de la importància de la professió i de la seva grandesa en l'oferiment d'un servei necessari a la col·lectivitat i als seus individus. De fet, hi ha professions que encara no disposen d'un codi ètic, com per exemple els pedagogs i els psicopedagogs, i això és simptomàtic de la seva joventut, de la seva manca de maduració tant pel que fa a la seva consolidació com a tal professió com pel que concerneix la recepció que en fa la societat. Hi ha professions, en canvi, que en certs països es troben més desenvolupades que en d'altres:ensem, per exemple, en la professió del psicòleg, amb llarga tradició de codi deontològic als Estats Units, amb una llarga sèrie de reedicions que milloren els anteriors redactats, mentre que a casa nostra, a Catalunya, encara

es disposa només d'una primera edició del 1989, avui a totes llums insuficient per a recollir tota la pluralitat i diversificació de la praxi dels psicòlegs. Finalment, hi ha professions de llarga i consolidada tradició deontològica arreu del món, la medicina n'és l'exemple més clar.

Pel que fa a la funcionalitat específica dels codis ètics, ens agrada especialment la formulació diversificada que en fa Omar França-Tarragó en la seva *Ética para psicólogos*.⁴ Postula sis funcions: identificativa, que dóna identitat i rol social a la professió; informativa, que comunica a la societat els fonaments i els criteris en l'exercici de la professió; discriminativa, que distingeix entre els actes professionals lícits i els il·lícits; metodològica, que dóna criteris i instruments de presa de decisió; coercitiva, que estableix control social sobre el professional, i finalment protectiva, que garanteix i avala la correcta actuació del professional davant eventuais denúncies que pugui rebre. Evidentment, i més enllà d'aquestes funcions, tot codi ètic té els seus límits, especialment perquè suggereix un compliment de mínims, perquè poden ser disharmònics entre diversos col·legis professionals i, finalment, perquè estan sempre sotmesos a les evolucions de la societat i de la mateixa praxi professional. Però, amb tot, constitueixen un excel·lent instrument de control i de consciència ètica.

Pel que fa a les comissions deontològiques pròpies de cada col·legi professional, representen una instància de discerniment sobre l'exercici professional concret i, alhora, signifiquen un espai de reflexió que, a propòsit dels conflictes concrets que sorgeixen en la pràctica professional, poden reformular els criteris i les exigències davant aquella determinada professió.

Però amb el codi ètic i amb l'existència d'una comissió deontològica no es tanca tota l'exigència ètica al voltant d'una professió. Cal afirmar la necessitat d'un ampli i continuat debat al voltant de la professió, i d'un debat intern i extern als propis membres del cos professional. D'una banda, cal un debat intern que afronti el doble repte de les noves fronteres de la praxi professional, en la mesura que aquesta praxi es diversifica, i dels nous mitjans amb què pot comptar l'exercici de la professió, donats els espectaculars avenços tecnològics que doten de noves possibilitats la praxi professional més convencional. Pensem, en el cas de la medicina, tradicionalment viscuda en clau d'intervenció sanitària sobre el

⁴ Omar França-Tarragó, *Ética para psicólogos. Introducción a la Psicoética*. Bilbao, 1996.

malalt, en les noves fronteres de la medicina preventiva i, especialment, de l'atenció sociosanitària, o encara de la medicina homeopàtica o de les cures alternatives: es tracta de nous àmbits en els quals exercir la professió mèdica necessita de reflexió i de discerniment. Però el més espectacular, precisament en la professió mèdica, és l'abast de les noves tecnologies i de la seva aplicació en l'àmbit sanitari: l'accés i la possibilitat d'intervenció sobre els codis genètics, les noves farmacologies, les tècniques d'intervenció que faciliten enormement el procés terapèutic, són només alguns exemples d'una eclosió tecnològica que cal no deixar en mans de la manca d'horitzó ètic i de la improvisació. Totes aquestes qüestions reclamen un estat de debat permanent i intern, en primera instància, a la mateixa classe professional.

També la societat pot dir la seva pel que fa a les professions, així com a la seva diversificació en nous fronts d'actuació i a l'ús de noves tecnologies. És, en definitiva, la societat qui gaudeix o pateix l'exercici professional. És, doncs, la societat qui ha d'expressar, i de fet ho expressa, el seu grau de satisfacció, les expectatives que té, les irregularitats o deficiències que detecta. Avui, a diferència d'èpoques passades en les quals l'estament professional era l'únic capaç de pronunciar-se sobre l'exercici professional, i això des d'una premissa de coneixement i de poder, la societat s'arroga lícitament el dret a saber el que rep i a discutir-ho. Les associacions de consumidors i usuaris són una de les eines més reeixides per canalitzar l'opinió de la societat, reivindicant una veu que no es vol només passiva i ignorant.

Finalment, i a propòsit de l'element estrictament professional en l'ètica professional, volem insinuar una qüestió que ens sembla altament preocupant. Es tracta de la progressiva associació de certes professions als criteris de prestigi social i de salari, menys-tenint els criteris, potser més tradicionals però no menys valuosos, de responsabilitat i de servei. Resulta difícil avui parlar de les vocacions professionals, és un discurs que ha esdevingut quasi ingenu i que, tanmateix, ens sembla molt important. Certament l'exercici professional ha d'oferir un mitjà per a guanyar-se la vida i ha d'estar envoltat d'un prestigi determinat, però això no ha de sobreposar-se al que és més important, l'elevat sentit de la responsabilitat que ha de donar-se en els professionals que s'adrecen amb la seva feina a necessitats socials bàsiques, un sentit de la responsabilitat que només és assumit adequadament quan el professional fa de la seva professió quelcom més, molt més, que una simple eina de guany econòmic i de consecució de prestigi.

L'exercici professional en el marc d'una institució de servei

El tercer element a considerar en l'ètica professional és el fet que l'exercici professional es desenvolupa normalment en el marc d'una institució, pública o privada, de servei o de negoci. L'advocat treballa en una firma d'advocats, o en una empresa de negoci com a assessor jurídic, o en el marc de les institucions de justícia d'un país. El mestre treballa en una escola, pública o privada. El metge...

És ingenu pensar en l'exercici professional com si d'una qüestió estrictament individual es tractés. Una certa pretensió d'heroïtat professional de tipus estrictament vocacional, pretensió que aquí mateix s'ha esmentat i que no es pot desestimar, pretensió característica d'uns primers anys de formació, i fins i tot dels primers anys d'exercici professional, es veu ràpidament desbancada per la seva insuficiència. I això no solament per la ràpida rutina professional, que també cal considerar-la, sinó especialment pel fet que, en treballar en el marc d'una institució, el marge de maniobra, de creativitat personal en l'exercici de la professió, és molt minvat. L'hospital, l'escola, el bufet d'advocats ràpidament apliquen el seu poder i delimiten el camp i la manera d'exercir la professió. Moltes de les decisions que el professional pren li són atribuïbles només d'una manera delegada, tot i que el seu paper individual resti sempre insubstituïble: és clar que al capdavant és el professional singular qui exerceix la feina i n'assumeix les responsabilitats, però tot això en el marc cenyit de la institució en què treballa.

I no existeix una institució neutra. Tota institució és també portadora de valors que procura fer jugar en el desenvolupament de la feina dels seus professionals. De vegades aquests valors són explícitament recollits i formulats. Es tracta, aleshores, dels idearis. Així, per exemple, en el cas d'una escola o d'un hospital, expressen les seves conviccions a propòsit de l'educació o de la salut a través d'aquesta eina formulativa. El professional singular, en aquests casos, ha de conèixer aquest ideari i ha d'assumir-lo: és condició indispensable per a treballar en aquell marc institucional.

Però hi ha una qüestió que resulta important. És ingenu pensar que l'ideari formulat correspon realment a l'ideari viscut per la institució. És important un ideari formulat: expressa un horitzó intencional que sempre serà referent, punt de verificació i de validació de les praxis que es donen al si de la institució. Però sovint l'ideari que funciona és un altre. En la praxi quotidiana es prioritzen potser d'altres valors que aquells teòricament formulats. No serà estrany que una institució formuli la corresponsabilitat, sempre és elegant una formulació d'aquest tipus, però que a l'hora de la veritat es desenvolupi en termes autoritaris. És absoluta-

ment necessari verificar l'ideari formulat a través de l'anàlisi de la praxi institucional, a través de l'estudi dels circuits de treball i especialment dels circuits de presa de decisió.

D'altres institucions no disposen d'ideari; però, per la mateixa raó anotada just abans, això no vol dir que no hi hagi una constel·lació de valors que dirigeixen el desenvolupament professional de l'esmentada institució. I això el professional ho sap, i incideix directament en la seva manera de fer la seva feina. Pensem en el valor donat al preu del llit hospitalari a l'hora d'atendre el malalt ingressat i ens trobarem directament amb un d'aquests valors inconfessats que incideixen directament en la presa de decisions del professional concret, fent que l'atenció al malalt estigui presidida el màxim de les vegades pel màxim estalvi i, per tant, per la mínima presència possible del malalt a l'hospital, més que no pas per la satisfacció del malalt i la seva presa de consciència de la recuperació efectiva de la seva malaltia. El mateix es podria aplicar als casos de l'escola, del gabinet psicològic, etc.

D'altra banda, cal esmentar algunes responsabilitats ètiques de tota institució, de servei o de negoci, que treballi amb professionals. Es tracta, en primer lloc, d'un deure de transparència en la gestió i de claredat en la cadena de comandament: el joc brut, els cops de colze i les trepitjades, pròpies de les enveges afavorides per una dinàmica institucional arribista i per unes estratègies de poder i de domini són nefastes a l'adequat exercici de les professions i acaben desplaçant el centre d'interès mateix de l'exercici de la professió del servei que ofereix a la cota de poder que genera.

Una altra exigència ètica de les institucions és dotar-se d'uns canals de comunicació i de presa de decisió en els casos, no necessàriament infreqüents, de discrepància entre les directrius de la institució i les opcions dels professionals concrets que hi treballen. Algunes discrepàncies no són només una qüestió d'opinió, sempre discutible i que s'ha de dirimir en l'exercici de l'autoritat pertinent, sinó que de vegades es tracta de discrepàncies de fons sobre qüestions que atempten l'eticitat mateixa de l'exercici professional. Pensem en l'escola que pretén utilitzar el servei d'acompanyament psicològic per a quelcom més que la seva finalitat específica, volent convertir-lo en una eina de domini de les persones. Pensem en l'hospital que afavoreix pràctiques èticament discutibles al voltant dels nadons o dels malalts en fase terminal. En aquests casos, cal poder invocar no sols l'objecció de consciència del professional singular, sinó també el debat intern a la institució per tal d'afrontar aquestes qüestions.

Finalment, esmentem el deure de tota institució pel que fa

a la formació dels seus professionals. Es tracta de facilitar l'adequat exercici professional amb les tècniques més adients i noves, però es tracta també d'introduir el professional en la filosofia de la institució, en la seva peculiar visió del món al qual s'adreça i del servei que genera.

El destinatari de l'exercici professional com a subjecte de precarietat

Finalment, cal afegir un quart element a l'anàlisi ètica de l'exercici professional, especialment en el tipus de professions a què aquí ens hem referit i especialment si tenim en compte que es tracta en general de professions que dibuixen una forta asimetria entre qui exerceix la professió i qui en rep els resultats. Es tracta de considerar el destinatari de l'exercici professional.

Ja terminològicament hi ha molt a dir d'aquest propòsit. Usuari, pacient, client, destinatari... La confusió terminològica és important. I cal dir que l'ús d'una terminologia o d'una altra no és innocu. El terme client suggereix retribució econòmica per la prestació d'un servei. I és lícit que així sigui: el professional té dret a rebre la retribució que li correspon, a fer de la seva professió la font dels ingressos que li asseguruen una vida digna. Però en realitat el terme client inclina la balança cap a una consideració de l'exercici professional estrictament en termes de negoci, i això és molt discutible quan es tracta de professions que tenen a veure amb necessitats bàsiques de l'home, com ara la salut o l'educació. El terme pacient, per la seva banda, suggereix passivitat. I és cert que el protagonisme el té el professional, que qui s'acosta a un professional espera rebre unes prestacions determinades, que l'alumne vol rebre instrucció i el malalt vol rebre atenció sanitària. Però el terme pacient sembla negar la part activa de qui rep les prestacions, sembla menystenir que l'alumne s'educa si ell posa de la seva part estudi i atenció, i que el malalt rebrà l'adequada atenció sanitària només si fa cas de les prescripcions que se li donen. I encara més. El terme pacient nega la capacitat de l'alumne i del malalt a intervenir en la presa de decisions, fent-ne només el receptacle de les decisions suposadament tècniques i indiscutibles del professional. El terme usuari, en canvi, suggereix apropament a un servei general que és una necessitat social a què tothom té dret, com l'usuari del transport públic o de l'administració de correus. El terme usuari sembla postular l'exigència d'una qualitat i celeritat en la prestació del servei demanat; però també suggereix administració pública, burocràcia i lentitud, o el "vuelva usted mañana" d'unes estructures anquilosades i sovint ineficaces. El terme destinatari,

finalment, ens sembla més genèric i potser per això mateix més adequat. El destinatari és aquell a qui s'adreça la prestació de serveis i que, per tant, juga un paper important en la consideració global del servei: el servei s'acaba quan el professional, des de la institució en la qual treballa, ofereix la seva prestació a una persona que la rep i l'assimila. El destinatari és, doncs, un element integrant de l'acte professional, és l'element amb el qual s'acaba l'acte professional i que, per tant, no es pot menystenir en la seva consideració ètica.

A propòsit del destinatari de la praxi professional, calen també algunes reflexions. En primer lloc, cal fer esment de la peculiaritat que sovint presenta aquest destinatari, una peculiaritat tènida de fragilitat i de vulnerabilitat. El malalt, l'alumne... són sempre éssers que viuen una determinada precarietat, que necessiten del servei que els ofereix el professional, ja sigui per guarir-se, o per formar-se, o... I aquesta precarietat els fa més fràgils i vulnerables que la resta dels éssers humans. És per això que l'exercici professional reclama un rerefons antropològic que doni raó de l'ésser de l'home en situacions peculiars de precarietat, de les seves possibilitats i els seus límits, del seu sentit i de les seves necessitats. L'home davant del dolor, l'home davant de la injustícia soferta, l'home davant de la voluntat de ser adult i encara no ser-ho... són temàtiques que unes ètiques professionals concretes no poden deixar de plantejar.

També cal considerar la paraula del destinatari en la dinàmica de l'acte professional. El malalt té dret a dir la seva opinió, a fer les preguntes que cregui oportunes, a reclamar claredat i comprensibilitat en les prescripcions mèdiques que se li fan, a decidir fins i tot sobre les teràpies que se li poden aplicar. L'alumne té dret a opinar sobre la dinàmica educativa, a intervenir sobre la gestió de la classe, que no ha de quedar segrestada en mans del professor ni de la institució formativa en la qual es troba. Algunes vegades aquesta paraula del destinatari queda delegada. Pensem en el malalt en situació de pèrdua d'autonomia per la seva mateixa patologia, o en l'estudiant menor d'edat: els seus familiars o tutor tindran la responsabilitat d'interpretar la que seria la paraula d'aquest malalt i d'aquest alumne. Amb tot, cal afirmar que amb aquesta paraula del destinatari de l'exercici professional, que sovint serà d'acceptació, d'assumpció de les directrius rebudes, acaba veritablement l'acte professional.

Però si afirmem la importància de la paraula del destinatari és per notar, també i simultàniament, la seva responsabilitat. Perquè de la recepció per part del destinatari de l'acte professional en depèn ben sovint el seu èxit o el seu fracàs. El malalt que no

segueix les prescripcions mèdiques abocarà l'acte professional al fracàs. L'alumne que no segueix les lliçons o no fa els estudis demanats pel professor no seguirà adequadament, i sota la seva exclusiva responsabilitat, el procés formatiu. El destinatari de l'acte professional s'erigeix així en protagonista rellevant d'una veritable ètica professional.

LA QUADRATURA CIRCUMSCRITA DE L'ÈTICA PROFESSIONAL: EL CONTEXT CULTURAL EN QUÈ S'INSCRIU L'EXERCICI D'UNA PROFESSION

Un darrer element a tenir en compte en l'ètica professional concerneix el context cultural en què s'inscriu una professió. Tenaïllats en l'espai i en el temps, els homes desenvolupem les nostres activitats en un context sociocultural determinat que és diferent d'un lloc a un altre i d'una època a una altra. Fer de metge al segle XIX no té quasi res a veure amb l'exercici de la medicina a les nostres darreries del segle XX. El metge de capçalera, convertit ara en especialista de medicina familiar i comunitària, és una institució que ha deixat d'existir: el tracte i el coneixement personalitzat ha esdevingut tracte massificat i quasi anònim, l'home del saber mèdic generalitzat ha esdevingut l'especialista encerclat en les macroinstitucions sanitàries. Les mateixes reflexions es podrien fer a propòsit de la docència, o de l'advocacia. I el mateix es pot dir de la diversitat de coordenades culturals. La medicina a l'Europa occidental pot tenir poc a veure amb l'exercici de la praxi sanitària a l'Àfrica profunda: no solament les malalties que s'hi donen són diverses, sinó que es tracta sobretot de la diversitat de recursos i de la diferent mentalitat davant del metge.

És per això que no es pot escriure una ètica professional vàlida per a qualsevol lloc i per a qualsevol temps. L'ètica professional queda sempre circumscrita en un context cultural determinat. De fet, alguns codis deontològics recullen aquesta idea fent esment de la necessitat que el professional s'adeqüi al marc legal i a les característiques culturals del lloc on exercirà la seva professió. Pensem, per exemple, en l'exercici de la professió de psicòleg en països musulmans, on el tracte i la consideració de la dona és ben diferent de les nostres coordenades occidentals. La terapèutica exercida en aquells països haurà de tenir en compte l'horitzó de "normalitat" que presenten a l'hora d'encaminar una dona cap al restabliment del seu equilibri afectiu i relacional.

Així, doncs, pensar aquí i ara en l'ètica professional demana un esforç per identificar el nostre context cultural amb els seus

referents conceptuals.

Una primera observació que cal fer és l'anomenat context de postmodernitat que caracteritza el món occidental en aquests darrers vint anys i al llindar del segle XXI. No és aquest el lloc de descriure, justificar o discutir la postmodernitat, ja sigui com a corrent filosòfic o com a respir col·lectiu que impregna les consciències individuals. L'important és el conjunt de característiques que esdevenen òbvies en un context determinat. Així, la democratització fonamental de tota gestió és una característica assumida en l'alè postmodern de la nostra societat. I aquesta característica incideix en l'organització de les institucions professionals i en la manera com l'individu s'hi insereix. No es tracta, malgrat que alguns ho pensarien, d'un assembleisme fonamentalista en què tot és decidit per tots. Però sí que es tracta d'un sentit de la corresponsabilitat que porta les institucions professionals a haver de donar raó de la seva gestió des dels seus òrgans de govern. Ja sigui institució sanitària o educativa, o bé que es tracti d'un *pool* d'advocats o d'arquitectes, les directrius operatives de l'organització han de reflectir la transparència i han de pretendre la complicitat de tot l'estament professional que hi gira al voltant.

Una altra característica significativa del nostre context cultural és la convicció difosa que no hi ha certes ètiques. Tot és possible i discutible. A priori, tota actuació professional pot tenir la seva justificació sempre que estigui d'acord amb el destinatari de la praxi professional: és el món del mercat professional, de l'oferta i la demanda elevada a criteri ètic. I això genera distincions perilloses entre la dimensió pública i la dimensió privada de la vida humana, entre l'ètica general, dels grans valors que concerneixen tota la societat i la seva convivència, i l'ètica professional entesa com una ètica específica que té dret a vegades d'orientar-se per criteris dissonants amb l'entorn social per motius d'especificitat professional.⁵ En realitat, aquestes distincions no fan més que posar en relleu la manca d'un marc ètic general prou desenvolupat i ample, que doni cabuda a totes les ètiques professionals i a les seves especificitats, enteses aquestes no com a alternatives sinó com a resolució digna de veritables conflictes de valor que cal dirimir en l'exercici professional. La dependència de l'ètica professional d'un context socio-cultural degenera en l'esmicolament de criteris específics i peculiars precisament quan el marc ètic general està fragmentat.

⁵ A.H. Goldman, "Professionnelle (Éthique)" a *Dictionnaire d'éthique et de philosophie morale*, ed. Monique Canto-Sperber. París, 1996 (1191-1194).

Però possiblement la característica més punyent del nostre context cultural és la reducció de tota realitat professional a les normes del mercat entès en termes de negoci. Es parlarà de viabilitat institucional quan concerneixi les grans estructures professionals, com ara el món sanitari o l'ensenyament. I en aquestes condicions el destinatari de la professió s'identificarà amb una aportació econòmica i un cost paral·lel. No és gens estrany per a ningú que es parli del preu del llit hospitalari o de la despesa que genera a l'Estat cada aula educativa. El servei que s'hi ofereix no es discuteix, però precisament i sovint no es discuteix: s'intentarà retornar el més aviat possible el pacient ingressat al seu domicili, quan no es procurarà evitar-ne l'ingrés; la política educativa es replegarà i es justificarà davant els fracassos escolars davant la impossibilitat de destinar majors i més qualificats recursos a l'ensenyament públic. I en el món de l'exercici privat de la professió, aquestes característiques s'accentuen encara més.

En aquest context no es gens estrany que en el món de l'exercici individual de la professió imperi la dinàmica del "iuppisme". La grandesa de l'exercici professional ha estat substituïda quasi imperceptiblement per l'èxit personal escrit en termes de remuneració o de fama. Ningú discuteix el sentit darrer de les professions tan peculiars com l'advocacia o la medicina; ningú negarà que es tracta en definitiva de donar un servei a persones que el necessiten. Però aquest element restarà sovint silenciàt a l'hora del discerniment concret, de la presa de decisió operativa.

A tall de conclusió

La pretensió d'aquestes reflexions ha estat mostrar la necessitat de travar una ètica professional que tingui en compte tots i cadascun dels elements que realment intervenen en l'exercici de les professions, en la seva singularitat i en la seva interrelació, així com la necessitat d'ubicar lúcidament, però críticament, les reflexions d'ètica professional en el marc més ample d'una ètica general que reflecteixi la constel·lació de valors que orienten una societat determinada. D'aquí el títol, potser pretensions, de "la quadratura circumscrita de l'ètica professional". Pretensions perquè suggereix una geometria de l'ètica professional, com si d'un saber exacte es tractés. Però no era en cap moment aquesta la nostra intenció. No es tractava de dissenyar una geometria de l'ètica professional, però sí una eticometria, l'horitzó de paràmetres ètics que cal incloure en les reflexions al voltant de l'ètica professional.

Bibliografia

- AA.VV., *10 palabras clave en Ética*. Ed. A. Cortina. Estella, 1994.
- CORTINA, A., *Ética aplicada y democracia radical*. Madrid, 1993.
- FRANÇA-TARRAGÓ, O., *Ética para psicólogos. Introducción a la Psicoética*. Bilbao, 1996.
- GATTI, G., *Ética de las profesiones formativas*. Bogotá, 1997.
- GOLDMAN, A.H., "Professionnelle (Éthique)" a *Dictionnaire d'éthique et de philosophie morale*, ed. Monique Canto-Sperber, Puf. Paris, 1996. (1191-1194).
- GRACIA, D., *Procedimientos de decisión en ética clínica*. Madrid, 1991.
- LOZANO, J.M., "Què vol dir ser professional? Marc de referència per a una ètica professional" a D.A., *Què vol dir ser professional de l'ensenyament?* Barcelona, 1994.

Abstract

The main aim of this article is to examine the elements that constitute professional practice in order to construct an ethics of an exhaustive and comprehensive nature. The author looks into the relationship between profession and responsibility, and analyses the four elements of professional ethics: the figure of the professional, the figure of the addressee, society and the institution in which the professional intervenes.